

Слово молодого автора

УДК 94(477)+314(477.53)«1932/1933»

Т. С. Литвин

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ НА ГЛОБИНЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТАТИСТИКИ І СПОГАДІВ)

У статті акцентовано увагу на питанні демографічних утрат на Глобинщині в період Голодомору 1932-1933 років. Залучено матеріали спогадів та свідчень очевидців про перебіг штучного голоду в краї.

Ключові слова: Голодомор, Глобинщина, колективізація, колгоспи, демографічні втрати.

Ураховуючи те, що проблема штучного голоду 1932-1933 років із самого початку була табуованою, більш-менш цілісну картину демографічних утрат як загалом, так і в межах окремих адміністративних одиниць та населених пунктів ми можемо отримати, лише порівнюючи матеріали всесоюзних переписів населення 1926 року та 1939 року. Така аж надто скупа і загальна джерельна база внеможливе будь-які точні підрахунки жертв Голодомору, в чому полягає недолік будь-якого дослідження, котре тією чи іншою мірою стосується демографічного аспекту Голодомору 1932-1933 років.

Спираючись на вказані джерела, можна констатувати, що в багатьох селах Полтавщини кількість жителів між переписами зменшилася на 50 і більше відсотків. Скоротилася й загальна чисельність населення. Так, на час перепису 1926 року на території, яка пізніше ввійшла до складу Полтавської області, проживало 2644051 чол. населення, а за даними перепису 1939 року в області налічувалося 2203159 чол. Очевидно, що головною причиною такого скорочення чисельності населення області є голод 1932-1933 років. Однак варто врахувати і те, що за вказаний від одного до другого перепису час повинен був би бути зафіксований і природний приріст населення [1, с. 12-13].

Аналіз демографічних утрат у окремих населених пунктах дає можливість скласти уявлення про демографічні втрати на Глобинщині в цілому. Так у с. Великі Кринки (раніше було райцентром, а нині – село Глобинського району) без Малих Кринок і Бетягівщини в 1926 році проживало 2394 чол. Хати стояли пустками, їх пізніше заселяли переселенці з інших районів й областей. І все одно на час перепису 1939 року в селі нарахували лише 1799 чол. У селі Петрівка Глобинського району, за даними попереднього перепису, проживало 1223 чол., по сільраді – 3014 чол. На 1939 рік по всій сільраді налічувалося 1377 жителів. За твердженням старожилів, від голоду померло близько 720 мешканців Петрівки (тобто населення села скоротилося на 58%), у той час як на фронтах Другої світової війни полягло 198 чол.

Не менша трагедія спіткала й добре відоме в історії з XVIII століття село Турбаї (нині Глобинського району), де з хуторами Лиса Гора, Мимрин та Поділ у 1926 році проживало 1121 чол., а в 1939 р. на всій цій території налічувалося лише 569 чол.;

війна ж забрала 73 жителі села. У селі Фрунзівці в 20-их роках було населення 2364 чол., а по сільраді з хуторами Василижине і Данилейки – 2700 чол. На кінець 30-их років на території сільради проживало тільки 1690 чол. [1, с. 18].

У селі Бугаївка, за переписом 1926 року, налічувалося 495 чоловік, у той час як за переписом 1939 року – 327 чоловік. Таким чином, населення села скоротилося на 29% (123 чоловіка). Житель Хорольщини П. Ткаченко згадує, що навесні 1933 року мешканці села Бугаївки Глобинського району, «доївши свої невеликі запаси, перейшли на підніжний корм: їли все, що можна було їсти. Розтирали на ручних зернотерках качани кукурудзи і пекли ліпники. Коли закінчувалося зерно, терли траву, листя, тирсу й щось пекли. Худоба, яку нічим було годувати, гинула. Люди поїдали падаль, гинули. Собаки та коти зникли з сіл, рідко можна було побачити якусь пташину» [3, с. 23].

У селі Опришки втрати становили 853 чоловіка, тобто 32%, оскільки, за першим переписом, чисельність жителів становила 2600 чоловік, у той час як за другим – 1747 чоловік. У селі Погреби, де за першим переписом чисельність жителів була 2457 чоловік, а за другим – 2185 чоловік, втрати були менш катастрофічними – 272 чоловіка (11%). Однак слід ураховувати, що тут як і у багатьох інших випадках відносно незначна різниця між даними обох переписів може бути зумовлена такими обставинами, як переселення жителів із інших регіонів та населених пунктів.

Значно скоротилося й населення Градизька. У 20-их роках у ньому проживало 10646 чол., по сільраді (з прилеглими хуторами) – 13301 чол. До 1939 року значна частина тих хуторів уже ввійшла в межі селища, але мешканців у ньому було всього 9333 чол. Зрештою, можна наводити безліч подібних прикладів, однак в усіх випадках неспростовним залишається факт різкого зменшення сільського населення не тільки Глобинщини, але Полтавщини в цілому.

Говорячи про демографічні втрати, яких зазнала Глобинщина в голодні 1932-1933 роки, слід враховувати, що до складу сучасного Глобинського району входять території колишніх Великокринківського та Градизького районів. У відсотковому відношенні загальні демографічні втрати у Великокринківському районі становили – 37,3%, у Градизькому – 22,9%, у тодішньому Глобинському – 23,9%.

Іншим джерелом, яке теж не дає цілісної картини трагедії, однак свідчить про її масштаби, є документи ДПУ. Так, за матеріалами зведення ДПУ, з початку посівної кампанії 1932 року в низці сіл Глобинського району на ґрунті голоду траплялися випадки захворювання й смертності. У селі Федорівка з початку посівної кампанії померло до 80 чоловік, у травні – 36 чоловік. Більшість родин цього села лежали опухлі. У селі Горби від голоду померло 11 чоловік, у селі Глобино – 2 чоловік і в селі Бориси опухлих від недоїдання – 91 чоловік (всі бідняки). У цьому ж селі були випадки смерті від голоду (колгоспник Гнида Прохор умер на дорозі).

Багатий пласт інформації про перебіг Голодомору на Глобинщині дають матеріали спогадів і свідчення очевидців, що пережили це лихо. Безперечно, усні джерела мають свою специфіку; можна говорити про певну суб'єктивність цих джерел і пов'язані із цим недоліки. Тим не менше свідчення очевидців відкривають перед нами екзистенціальний вимір, акцентують увагу на конкретному людському існуванні, людській долі. Перед нами доля окремої людини, доля окремої родини чи родин. Тобто за всіх недоліків спогади заповнюють ту лакуну, яку ніколи не зможуть заповнити офіційні документи або зведення статистики.

Ось що розповідає про голод у Градизьку Леонід Сергійович Кофтун, 1926 року народження, нині мешканець Києва, спогади якого були записані у 2004 році студенткою НаУКМА І. М. Калужною. «Коли почалась колективізація, то люди добровільно не йшли в колгосп. Балачки були страшні про колгоспи. Я не пам'ятаю такого, щоб хто добровільно хотів вступити, хоча хто його знає. Але змушували. Землю забирали. А людині треба було прохарчуватися, тому йшли до колгоспів, там хоч хліб давали. Ховали худобу, щоб не забрали в колгосп. У 5 км від Градизька, біля Дніпра, було таке місце, де, коли спадала вода, пасли худобу. Також біля Пивихої гори, Казенна Дубина. Туди заганяли бичка, і він там пасся ціле літо, а вже батько чи син час від часу ходили туди навідуватись. Восени різали бичка на м'ясо. Зараз на цьому місці море.

[...] Приходили у двір люди з палицями десь завбільшки 2 метри з гострим залізним ковпаком на кінці. Потім ходили двором і встромляли в землю, бо врожай ховали у землю. Якщо знаходили зерно, то, звичайно, розкопували й забирали. Пам'ятаю, як до нас приходили вранці. Моя бабуся сплеснули долонями, вигукнули: «Ой, прийшли!» й почали плакати. А в нас нічого не було. В хаті все поперекидали, влаштували справжній гармидер, потім пішли на город, 20 соток, все перетикали, нічого не знайшли та й пішли собі. Приходили разів зо два, може, до когось іншого й більше. Жінки, пам'ятаю, дуже сильно кричали, але в бійку не лізли. Не пам'ятаю, чи були у 1933 році арешти. Але у 1946 році були. До нас приходило чоловік чотири, а може, і більше, уповноважені, самі чоловіки, а звідки вони – не знаю. Вони заходили до хати й нишпорили у скринях, звідти все викидали, дивилися все у печі, забирали худобу. Люди ховали зерно, намагалися зробити два шари у погребі, але не завжди допомагало. У хаті було легко знайти, тому найчастіше закопували, ховали в погребі (у дворі були вертикальні погреби в два ряди), найчастіше ховали в землі.

У нашій сім'ї батько робив, а з ним ще 2-3 чоловіки, столярували, ремонтували та виготовляли меблі, але важко було їх продавати, везли в місто, так і перебивалися. Ми не дуже сито жили: хліб та до хліба щось. Так і вижили. Люди ділилися продуктами тільки з родичами, а взагалі ніхто ні з ким нічим не ділився. У матері була двоюрідна сестра та її дві дочки, тож ми їм допомагали хоч кількома шматками хліба.

Не пам'ятаю, щоб у колгоспі давали їжу. На трудовень було положено 200-300 г зерна жита, пшениці, а зарплатні не було. Люди ходили по полю після збору врожаю, збирали залишки, а їх за це схоплювали й карали. Бабці ходили й збирали... Категорично не дозволяли збирати у полі колоски, залишки городини, але люди все одно це робили. Вночі навромацки збирали, щоб ніхто не бачив. Поля охороняли чоловіки з членів колгоспу, які жили нормально, їздили на конях полями й охороняли.

Про те, як виживали, можна цілу книжку написати. Їли собак, голубів, всіх, мабуть, повиїдали. Птахів ловили, горобців, ворон. Такі пастки робили, що навіть і їжа там була, потім смикали ловили. Їли кукурудзу, збирали качани кукурудзи, перемелювала та їли. Шукали всілякі відходи. Як тільки сходили жито й пшениця, випускали перші колоски, то ходили й зривали їх, брали зерно, хоч воно було м'яке, та все одно його перетирали й так хліб пекли. Їли різне коріння квітів. Змішували молоде колосся з листям, потім перетирали й уживали в їжу. З кори вишень зривали

застиглий сік, ми називали його «клеєм», і їли. Про «торгсін» не знаю, але таке слово тоді в усіх на язиці було.

Люди стали помирати ранньою весною. Дві сусідки померли в один день, може, й раніше. Похорону не було, вулицями їздив спеціальний віз з одним конем, один-двоє хлопців заходили до хат, брали померлого без нічого, потім до інших хат і т. д. Вони забирали померлих, везли на кладовище й закопували. Точну кількість померлих сказати важко, але третина вулиці, а вона невелика, вимерла. Так тоді балакали. Одне кладовище було коло нас, там ховали померлих людей з нашої вулиці, а померлих з інших вулиць ховали на інших. Не одне воно тоді було! За радянських часів про померлих від голоду й балакати не можна було. Хутір Кагамлик. Зайшли якомсь води напиться, а там мертві, до іншого – там теж мертві. Жажливі враження... У містах голод був у 1947 році, але ж не такий, як у селі. У містах давали хліба по 400 г.» [4, с. 245-247].

«Коли вмирають люди на війні – це закономірність, нехай гірка, та неминуча. Коли ж у мирний час люди вмирають тому, що не мають що їсти, бо так комусь заманулося, – це злочин, якому ніколи й ніде не буде прощення», – пише у своїх спогадах Валентина Павленко, яка під час голодомору проживала у селі Пустовойтово Глобинського району [1, с. 21]. Іншу картину страшних років голоду змальовує уродженка Глобинського району Марія Андріївна Котляр, 1924 року народження, спогади якої були записані О.Матвійцем у 2005 році.

«У голодовку в нас і корова була. То, було, йдуть вони на роботу (батьки – Т.Л.) і корову беруть із собою, а нас замкнуть у хаті. Нас семеро дітей у хаті: чотири хлопці – Вітько, Сашко, Кирило і Только, а дівчат – Соня, Люба і я. Нас було троє дівчат. Я була п'ятою дитиною. Моя сестра Люба, 1930 року народження, вона зараз у Тернополі. Оце вона сама менша, а я – поперед неї.

Голодовка яка була, страшна. І всі ми семеро вижили, бо у нас була корова. По других сім'ях не було ніде нічого. Ото, було, мати здоє корову, а така була лоханка. І оце здоїла, процідила в ту лоханку вилила те молоко. І воно до обіду скисло. І ми ото їли кисляк. Мати із половини напече блинів, качанів натовчуть та насіють. Та ото тим з кисляком затолокмачуть. Та так ми жили. Люба маленькою була, сидить, рученята складе та скімлить: "Ой, їссі, ой, їссі...!" Старший брат, було, візьме на руки та пригорне її до себе: "Та не плач, не плач, ми всі їссі хочемо".

Я жила на тій вулиці, де Мотори живуть. Ото моя батьківщина, де Мотори, Володька Мотора. Там по семеро, по десятеро дітей було. Отут, де Грицько Пшеничний живе, та через дорогу жила баба Гапка. Галка Юхимівна, її прізвище – Дюзько. У неї було десятеро дітей. І всі чисто померли. І чоловік помер. У голодомор. А вона залишилася...

А ще була Андрієнчиха Марія (де Торубара Вітько зараз живе), там ото хата. Там було троє дівчат – Саня, Наташа і... третю – забула. Прізвище – забула. Мати залишилася жива, а батько помер. Від голоду. Оця ж баба Соломида вийшла заміж. У нього було троє дівчат. А з ним вона прижила Марію (Андрієнчиху). Ті троє дітей померли, а цю вона зберегла...

Тоді людей страшно скільки мерло, скільки мерло... Оце на розі хата навпроти Мамонів (Мамон Міля Миколаївна). Якраз навпроти них хата стоїть. Там, у садку, поховано п'ятеро дітей. На кладбище не везли. Померли і батьки, і їхні діти – з однієї сім'ї, Ткаченка Василя Івановича. Всі його п'ятеро дітей померли. В садку поховані. Оце у садку, де зараз побудувався Юрко Киричківський. Через дорогу –

садочок невеличкий. Ото в тому садочку і поховані діти. Воно уже час, і того горбика уже і не видно...

Великі сім'ї були, великі сім'ї... Ми так жили – що краще вмерти, як так жити, як ми жили під голодовку. Ні кішки ніде не було, ні собаки ніде не було. Батьки дітей своїх їли. Там у степу, де зараз тракторна бригада, там хатка була. Там жили Борсуки. У них було двоє дітей: Райка – сама старша, а Юлька менша була. І Райку зарізали і їли. А інша дівчинка вже була величенька, вже розуміла. Тоді хтось же питається: "Де ж Райка?" А та дівчинка каже: "У собаки під хвостом". А її закопали, де собака будка була. І там чи діжечка була, чи що. І ото відтіля витягували і їли...

У нас тут же була РКШ – біля школи була довга біла будівля – школа комсомольців, партійців. Вони ходили, шукали. Тут був у нас, я уже вам не скажу, чи голова колгоспу, чи хто – Пазечко. Ходили по хатах, забирали. У нас в хату зайшли. Піч рубали, лежанку рубали. На печі лежали брати Кирило, Сашко і Віталій. Лежали хворі. І ото за руку, і скидали, як жабенят. Забирали усе, де що не є.

А була на горищі квасоля, цілий лантух. І полова була. То батько взяв, розсипав квасолю по полові й перемішав. І все. Квасоля та й зосталася. І було ще два лантухи проса. Забирали, що ж робити? Так батько взяв – у простинь, тоді взяв клейонку, та клейонкою замотали, та вірьовкою ще отак, навхрест – і в колодязь. Два лантухи вкинули. У воду. Не промочилося. Мабуть, із місяць воно лежало у воді. Промочилися краї так трішки. І ото ми вижили.

І отож ті сусіди, і мій батько, і ще там один. Оце сьогодні у вас, завтра у мене, післязавтра ... гуртом, кожен у свій колодязь і вкидали. І тоді поробили дерев'яні ступи, і сушили. І ото ми так виживали. А витягти як же було? (Вірьовки нагору не було.) То опускали драбину, і ліз туди чоловік, зачіпали, витягали, пересушували і так доживали. На нашій вулиці жив (де зараз Мамони живуть), там був такий вигін, і там жили чоловік і жінка – Колодько. У нього було одинадцять дітей. Казали на нього "Колодько" – він із однією ногою ходив. Усі діти померли. І батьки. Всі. Ніде нічого. Цілий рід...

А тут через дорогу, де оце Репецький живе (де Галька Войцешка жила), хата була довго, там Федора Кузьмича батько жив. Його вже немає, нікого. Всі вони померли в голодовку. У них було, кажеться, четверо хлопців – Федір, Грицько, Андрій... і двоє дівчат – Марія та Оксана. Вони жили куркулями. Куркулі жили заможньо. І майна було багато, всього було. І їх повисилали кудись. Батьки ж померли, і батько помер, і мати померла тут. А хлопці Федір і Андрій залишилися, то в Глобиному, то в Пирогах...

А ходили, грабували, забирали, де що не було. У печі навіть шукали... Добре знаю, що був Пазечко. Такий сивий, із вусами. Як він із людей знущався! Він не пирогівський був. Тут керував. Бив, забирив усе, рубав, розрубав. Усе шукали. З РКШ. Училися в РКШ, а тоді скрізь вони ходили, трусили. Боялися їх. Те, що ми поховали, повкидали, ми місяць не займали. На горище, було, покійний батько полізе (там була коробка дерев'яна), набере тієї половини, долі висипе. Ми, ото, як курчата, виберемо ту квасолю і варимо. Ні курей, ні гусей тоді не було. Котів не було. Навіть котів поїли і собак. Це страшний суд прожили. Людей їли...» [2 с. 647-648].

Таким чином, на підставі порівнянь матеріалів переписів 1926 і 1939 років можна стверджувати, що Глобинщина належить до числа найбільш постраждалих від Голодомору 1932-1933 років районів Полтавщини. Спогади тих, хто пережив це лихо, на Глобинщині загалом мало відрізняються від інших. Мусимо констатувати,

що спогади здебільшого однотипні, однак саме ця однотипність і повторюваність зайвий раз доводить штучний спланований характер голоду 1932-1933 років.

Список використаних джерел

1. Єрмак О.П. Ціна «великого перелому» / О.П. Єрмак // Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933: Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997. – 264 с.
2. Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932-1933 років. Свідчення: у 2 кн. / упор.: О. Веселова, О. Нікелєв; відп. ред. В. Смолій. – Кн. 1. – К.: ВД «Калита», 2009. – 936 с.
3. Соловей Д. Штучний голод 1932-1933 років / Д. Соловей // Соловей Д.Ф. Сказати правду. Три праці про голодомор 1932-1933 років; упоряд., наук. ред., передм., прим. Ю. Г. Шаповал, О. П. Юренко; Нац. академія наук України, Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень, Центр історичної політології. – К.: Полтава, 2005. – 300 с.
4. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив: У 3 т. / За ред. о. Ю.Мицика. – Т.2. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 443 с.

Т. С. Литвин

ГОЛОДОМОР 1932-1933 ГОДОВ НА ГЛОБИНЩИНЕ ПО МАТЕРИАЛАМ СТАТИСТИКИ И ВОСПОМИНАНИЙ

В статье акцентировано внимание на вопросе демографических потерь в Глобинском районе в период Голодомора 1932-1933 годов. Привлечены материалы воспоминаний и свидетельств очевидцев о ходе искусственного голода в крае.

Ключевые слова: Голодомор, Глобинщина, коллективизация, колхозы, демографические потери.

T. S. Litvin

FAMINE OF 1932-1933 ON GLOBYNO DISTRICT ON THE MATERIALS OF STATISTICS AND MEMORIES

The article focuses on the issue of demographic losses in Globino district during the Great Famine 1932-1933. Materials used in the article were based on memories and witnesses the famine in the province.

Keywords: famine, Globino district, collectivization, collective farms, demographic losses.

Надійшла до редакції 4 листопада 2013 року

* * *